

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
Історичний факультет
Кафедра філософії та суспільствознавства

**Карасевич А. О.,
Левківський К. М., Лисенко Л. Г.,
Шачковська Л. С.**

Політичні портрети Київської Русі

*Присвячується
20-тій річниці незалежності України*

Умань 2011

УДК 94(477)(092)
ББК 63.3(4Укр)-8я73
П50

Рецензенти:

Токовенко О. С. – доктор філософських наук, професор;
Шатохін А. М. – доктор соціологічних наук, професор;
Кривошеїн В. В. – доктор політичних наук, професор.

РЕКОМЕНДОВАНО

*Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
Лист №1/11-7430 від 9 серпня 2011 року*

Укладачі:

Карасевич А. О., канд. філос. наук, проф.;
Левківський К. М., канд. іст. наук, проф.;
Лисенко Л. Г., канд. іст. наук, доц.;
Шачковська Л. С., канд. політ. наук, ст. викладач.

Політичні портрети Київської Русі : навч. посібник / укладачі : А. О. Карасевич, К. М. Левківський, Л. Г. Лисенко, Л. С. Шачковська. – Умань : ПП Жовтий, 2011. – 674 с.

У навчальному посібнику розглядаються первісні політичні уявлення, ідеї і вчення представників князівської влади, релігійних діячів і письменників тієї доби – стародавньої східнослов'янської держави Київської Русі – наших пращурів, що дійшли до сучасних поколінь українського народу. Автори намагаються розкрити суть і форми перших державотворчих програм, які були властиві предкам українства протягом чотирьох століть.

Посібник розрахований на студентів і магістрантів, викладачів, усіх, кого цікавлять складні процеси формування доктрини соборності нашої держави.

©Карасевич А. О., Левківський К. М.,
Лисенко Л. Г., Шачковська Л. С., 2011

З М І С Т

До читачів.....	5
I. Ранньофеодальна держава – Київська Русь.....	12
<i>I. 1. Формування й розвиток давньоруської держави.....</i>	<i>12</i>
<i>I. 2. Суспільний лад Київської Русі.....</i>	<i>16</i>
<i>I. 3. Державний устрій Київської держави.....</i>	<i>17</i>
II. Право в Київській Русі.....	21
<i>2. 1. Держава давньоруського права.....</i>	<i>21</i>
<i>2. 2. «Руська Правда» – видатна пам'ятка давньоруського права.....</i>	<i>23</i>
<i>2. 3. Характерні риси давньоруського права.....</i>	<i>25</i>
III. Теорії походження Київської держави.....	29
<i>3. 1. Норманська та антинорманська теорії.....</i>	<i>30</i>
<i>3. 2. Хозарська гіпотеза.....</i>	<i>32</i>
IV. Перші слов'янські поселення: землеробська культура та духовні традиції.....	33
V. Роздуми над різноманітними версіями походження слов'ян.....	37
VI. Гуни: розгадка феномена та історіографія.....	45
VII. Походження Русі.....	56

Політичні портрети Київської Русі **та літературні джерела:**

- Кий.....	69
- Аскольд.....	72
- Олег.....	76
- Ігор.....	80
- Ольга.....	82
- Святослав Ігорович.....	88
- Ярополк I Святославич.....	91
- Володимир Великий.....	92
- Преподобні Антоній та Феодосій Печерські.....	103
- Святополк Окаянний.....	106
- Сказання про Бориса і Гліба.....	107
- Іларіон Київський, руський митрополит.....	112
- Ярослав Мудрий.....	133
- Ізяслав Ярославич.....	152
- Святослав Ярославич.....	155
- Всеволод Ярославич.....	156
- Святополк – Михайл.....	161
- Нестор Літописець.....	165
- Повість минулих літ.....	171
- Володимир Мономах.....	356
- Мстислав – Федір – Гаральд.....	369
- Ярополк II.....	371
- Климентій Смолятич.....	373
- Йордан.....	378
- Проконій Кесарійський.....	380
- Маврикій Стратег.....	383
- Лев Колойський (Діакон).....	385
- Ібн – Русте.....	396
- Костянтин Багрянородний.....	399
- Геродот.....	432
- Валесова книга.....	509
- Данило Заточник (Заточеник).....	559
- Кирило Турівський.....	567
- Ігумен Даниїл (Поломник).....	579
- Лука Жидята.....	600
- Київський літопис.....	604
- Слово о полку Ігоревім.....	630
- Яків Монах.....	648
- Григорій чорноризець Зарубський.....	654
Рекомендована література.....	657
Алфавітний іменний покажч ик.....	662

ДО ЧИТАЧІВ

Книга, яку Ви щойно відкрили, присвячена славним сторінкам становлення і розвитку Давньоруської держави, характеру і формам правових стосунків докиївського і Київського періоду життя слов'янських народів.

В епоху Київської Русі склалася давньоруська народність, яка об'єднала всі східнослов'янські племена в більш розвинуте етнічне утворення. Це говорить про те, яке непересічне значення Давньоруської держави в історії Східної Європи загалом.

Але навіть таким висновком ми не можемо повністю дати вичерпну відповідь на значення Древньої Русі у вітчизняній і світовій історії.

Спадщиною, яка дійшла до нашого покоління від Київської Русі і яка зробила визначальний внесок у скарбницю культури всіх сучасних східнослов'янських народів, є унікальні, інформаційно багаті давньоруські літописи, які відіграють роль не лише літературної пам'ятки старовини, але зарекомендували себе як автентичні історичні праці в рамках наукових уявлень і методів дослідження тієї епохи, чудові оригінальні літературні твори, дивовижно яскравий і мальовничий фольклор, величні архітектурні пам'ятки старовини, досконале художнє ремесло.

Ця неповторна за змістом спадщина витримала всі перипетії періоду феодальної роздробленості й золотоординської кормиги, розповсюдилася на широких європейських просторах і вплинула на значні верстви населення того часу.

Давньоруська культура мала значний вплив на розвиток культури неслов'янських племен і народностей Східної Європи – тих, що входили, і тих, що були за межами Київської Русі. Спільно з давньоруською культурою впроваджувалася на названих територіях і давньоруська мова як основний чинник формування слов'янського етносу наших предків.

У період Київської Русі у східних слов'ян склалися феодальні відносини, утворився й успішно розвивався феодальний спосіб виробництва, який, безперечно, був прогресивним кроком на шляху історичного розвитку порівняно з первіснообщинним ладом.

Можна з упевненістю стверджувати, що Київська Русь на Сході Європи відіграла ту історичну роль, яку на Заході Європи відіграла імперія Карла Великого. Давньоруська держава поклала початок зародженню державності не лише слов'янських, але й неслов'янських народів Східної Європи, які вперше визначили зміст свого політичного життя в державних формах ще в межах Київської Русі. Вона зуміла відстояти свою незалежність від загрози з боку норманів, перетворивши скандинавських шукачів слави і наживи в найманців-воїнів і купців-варягів. Київська Русь стала стіною на шляху численних орд степових кочівників, вона значно послабила їх боєздатність, чим урятувала від завоювання як Візантію, так і країни Центральної Європи.

Русь відіграла значну роль у становленні економічних, культурних і дипломатичних зв'язків «Захід – Схід», вона виступила своєрідним східним форпостом європейського феодального християнського світу. Яскравою і багатогранною культурою, багатством своїх земель, могутністю і сукупністю своїх ратних сил Київська Русь по праву продовжила славні традиції в об'єднанні розвинутих країн Заходу і Сходу.

У висвітленні подій стародавніх часів вітчизняної історії фактичний матеріал може запропонувати археологія. **Археологічні пам'ятки докиївського і київського періодів у співвідношенні з літературними джерелами сприяють проясненню складних питань історії нашого народу. Без допомоги археологічних досліджень практично неможливо відтворити**

співвідношення між антами, яких згадують грецькі й готські автори VI століття і придніпровськими племенами Київської Русі.

Оскільки російські писемні пам'ятки датуються початком X століття, слід звернути увагу про значно ранішу, неруську традицію в освітленні слов'янської історії.

Достовірні відомості про слов'ян знаходимо у візантійських джерелах VI століття, коли слов'янські племена мирно чи воєнно почали турбувати Візантійську імперію. Імперські історики й літератори отримали політичне замовлення – бодай більше дістати інформації про варварів, дослідити їх психологію, побут і воєнні можливості на випадок війни з Візантією.

У зв'язку з цим багатий матеріал про слов'ян ми знайдемо у Прокопія Кесарійського (середина VI ст. н. е. ; основна праця «Війна з готами»), Маврикія Стратега (кінець VI ст. н. е. ; по-іншому Лже-Маврикія, оскільки авторство Маврикія Стратега піддано сумніву; основна праця «Стратегікон»), візантійське життя Георгія Амастридського і Стефана Сурожського (про походи Русі на Амастриду і Сурож у IX столітті); Костянтинопольського патріарха Фотія (його проповіді і окружні послання, 60-ті роки IX століття); імператора Костянтина Багрянородного (роки життя 905–959; основні праці «Про управління імперією», «Про церемонії візантійського двору») і Лева Діакона (по-іншому Лев Калойський; основна праця «Книга дорогоцінних скарбів»). Саме у V – VII ст. писемні джерела фіксують провідну роль слов'ян у європейській історії. Слов'яни, об'єднані в могутні воєнні союзи, нападали на Візантію, проникали далеко на південний захід Балканського півострова і доходили до Рейну.

Паралельно з візантійськими джерелами про слов'ян, починаючи з другої половини VII століття, формується арабська традиція. Араби цікавилися життям слов'янського народу, багато писали про нього, проте не всі арабські джерела претендують на історичну істинність. Переважно це матеріали не з перших рук, оскільки арабські письменники практично не бували на території наших предків. З іншого боку – великі труднощі виникли в розшифруванні арабських джерел.

Із арабських письменників найбільш ранній – Ібн-Хор-дадбех (60–70-ті роки IX століття; автор «Книги шляхів і країн»); Ібн-Фадлан (20-ті роки X ст.), сам подорожував по Східній Європі як секретар посольства, був халіфом у волзьких болгар. Він описав яскраво обряд поховання знатного руса (спалення в човні); Аль-Масуді (перша половина X ст.), один із самих знатних учених арабів, хоча про слов'ян у нього ми дізнаємося з переказів очевидців; Аль-Джайхані (перша половина X ст.), авторитетний географ, який обіймав посаду великого візира Саманідів, використовував значно ранні джерела з історії слов'янського народу; Ібн-Русте (у старому читанні – Ібн-Даства, 30-ті роки X ст. ; основна праця «Книга дорогоцінних скарбів»).

У вивченні історії слов'янських народів необхідні і західноєвропейські давні джерела. Це автор латинської «Історії готів» Йордан (або Іордан, VI ст.), «Бертинська літопис» від 839 року, повідомляє про візит до Людовика Благочестивого посольства від Візантійського імператора Феофіла, у складі делегації «були люди від народу «рос». Єпископ крешонський, Лиутпрайд (помер у 972 році) у творах «Антаподосіс» і «Повідомлення про посольство в Костянтинополь» згадує Русь і князя Ігоря. Монах монастиря Максиміна Трірського повідомляє про посольство княгині Ольги до

імператора Оттона з проханням поставити на Русі єпископа візантійського (959 рік), про делегування на Русь єпископа Адельберга і провал його місії (962 рік).

Є ряд джерел, які характеризують епоху князювання Володимира Великого. Так, взаємовідносини Русі, Польщі і Німеччини в кінці X і початку XI століття найбільш повну і достовірну інформацію отримали в «Хроніці» Титмара, єпископа мерзебургського (помер 1 грудня 1018 року). Титмар – єдиний із західних літописців, який досить докладно розповідає про часи князювання Володимира, повідомляє про хрещення Русі (988 рік), про спробу Болеслава Хороброго захопити княжий престол у Києві після смерті Володимира. Часи Ярослава Мудрого, а також події другої половини XI ст., відносно, достатньою мірою відображені в західних літописах, зокрема в «Літописі Ламберта», монаха франконського Герсфельдського монастиря.

Одним із головних староруських джерел початкового періоду історії Київської Русі є комплекс літописних праць, який склався в Києві між 1112–1119 роками і отримав назву **«Повість минулих літ»**. Найціннішою і найстарішою редакцією літописного збірника вважається редакція 1116 року, яка зберігається в єдиному списку – Лаврентіївському, написаному у Володимирі суздальським монахом Лаврентієм в 1377 році, а також редакція 1118 року в Іпатіївському літописі південно-руського походження, який зберігався в списку XV століття (від Іпатіївського монастиря під Костромою, звідки походить список). **«Повість минулих літ» у першій редакції не збереглася. Текст, який з'явився у світ приблизно у 1110 році, укладений монахом Печерського монастиря Нестором, був відредагований і доповнений за дорученням Володимира Мономаха ігуменом Михайлівсько-Видубицького монастиря Сильвестром у 1116 році.**

Окрім того, серед першоджерел слід назвати твори північного походження, котрі представляють Новгородську літописну традицію. Найдавнішим із таких творів є Синодальний список, що отримав назву **«Новгородського першого літопису старшого ізводу»**. Окрім Синодального списку, котрий починається з 1016 року, відомий також Комісійний список, що охоплює період від 854 р. до 1447 р. Науковцям і дослідникам він відомий під назвою **«Новгородського першого літопису молодшого ізводу»**.

У XI–XII столітті Київська Русь стає відомою в усіх кінцях світу. Саме в цю бурхливу і знаменну добу і створюються оригінальні літературні твори. **Серед них найвизначнішими є «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, «Послання» Кліма Смолятича, «Руська Правда» Ярослава Мудрого і Ярославовичів, твори Кирила Туровського, «Повчання» Володимира Мономаха, «Слово о полку Ігоревім», «Житіє і ходіння Данила», «Слово» Данила Заточника, «Сказання про Бориса і Гліба» та ряд інших літературних джерел, які сприяли формуванню політичних стосунків у Київській Русі.**

Існування Київської Русі охоплює період з IX по 40-і роки XIII століття. Політична форма держави на першому етапі розвитку (до 30-х років XII ст.) є ранньофеодальною монархією з елементами федералізму. Починаючи з 30-х років XII століття, Київська Русь вступила в період феодальної роздробленості, що

характеризувався подальшим розвитком продуктивних сил і виробничих відносин, кристалізацією окремих князівств.

Видозмінюючи свою федеративну структуру, Київська Русь проіснувала до 40-х років XIII століття і впала під ударами монголо-татарських завойовників.

Вітчизняна традиція дослідження подій IX–XIII століття об'єднала досить відомих дослідників. Уже в працях істориків кінця XVIII – першої половини XIX ст. В. М. Татищева, М. М. Карамзіна, М. П. Погодіна, М. Ф. Берлінського, М. О. Максимовича та інших проілюстровано широку панораму досліджень Київської державності. Дослідники мали різноманітні підходи і характеристики до Русі загалом або до її окремих епізодів. Так, М. М. Карамзін вважав, що Русь втратила свою силу як політико-адміністративне об'єднання вже після смерті Ярослава Мудрого. М. І. Костомаров розглядав Русь як федерацію князівств, засновану на спільності мови, віри, князівського роду. Ідею єдності Русі підтримав В. О. Ключевський, а М. С. Грушевський у своїй фундаментальній праці «Історія України-Русі», присвятивши Київській Русі два томи, вказав, що переломним моментом в існуванні Київської Русі є рік взяття Києва Андрієм Боголюбським – 1169, а фінал – монголо-татарська навала.

XX століття характерне працями Б. Д. Грекова, С. В. Юшкова, М. М. Тихомирова, Б. О. Рибаківа, В. Й. Довженка, В. Л. Яніна, О. О. Шахматова, Д. С. Ліхачова, М. Ф. Котляра та інших.

Значний інтерес для вивчення Давньої Русі становлять літописні списки. Крім названих Лаврентіївського та Іпатіївського, зберігся в ілюстрованому списку XV ст. Радзивілівський літопис, укладений на початку XIII ст. Цікавими є літописні списки XVI ст., зокрема Никонівський, Хлебниковський. На думку А. Г. Кузьміна, всі пізні списки в розділі до монголо-татарської навали містять свідчення якогось південноруського літопису, але відмінного від Іпатіївського. (Кузьмін А. Г. Русские летописи как источник по истории Древней Руси. – Рязань, 1969. – С. 55–57).

Багато свідчень про історію Південної Русі і Києва є в «Києво-Печерському патерику», в основі якого листування єпископа Володимиро-Суздальського Симона, колишнього ченця Печерського монастиря, з ченцем того самого монастиря Полікарпом, а також Полікарпа до ігумена Акіндіна (Патерик Киевского Печерского монастиря. – Санкт-Петербург, 1911).

У другій половині XX століття джерелознавчий писемний фонд Давньої Русі значно поповнився. Йдеться про знамениті берестяні грамоти Новгород, Твері, Звенигорода, Пскова, графіті на стінах культових споруд Києва, Новгород, Старої Ладоги та інших давньоруських міст (див.: Высоцкий С. А. Средневековые надписи Софии Киевской IX–X вв. – К., 1976; Янин В. Л., Зализняк А. А. Новгородские грамоты на бересте. – М., 1986).

Таким чином, Київська Русь – країна високої матеріальної і духовної культури, держава східного слов'янства, на території якої склалася давньоруська народність, яка лишила після себе безцінну спадщину й відіграла значну роль у вітчизняній і світовій історії.

Перед авторами стояло досить складне завдання – прослідкувати основні етапи формування політичної і правової думки Київської держави, дати характеристику її основних літературно-політичних джерел, запропонувати читачам короткі екскурси у зміст історичних джерел, надати методичну допомогу в поясненні історичних пам'яток старовини.

Здебільшого всі документи перекладені на сучасну українську мову. Застарілі та незрозумілі терміни і поняття знаходять роз'яснення у примітках до кожного тексту під девізом «До історії». Тут можна відшукати матеріали з історії появи того чи іншого джерела, біографічні дані про його автора чи авторів, а також недостатньо відомі широкому читацькому загалу обставини, факти і події, що згадуються в літературно-політичних трактатах, літературних джерелах та правових документах епохи докиївської та, власне, Київської Русі.

Будучи складовою частиною середньовічної культури з притаманним їй теїстичним забарвленням в цілому, киеворуська політична культура спрямовувалася насамперед на обслуговування потреб породжених суспільно-політичним життям суспільства. Залишаючись теїстичною, вона не могла трактуватися однозначно як теологічна. Це, в цілому, обумовлює її тематичну спрямованість, де провідним виявляється інтерес до проблеми, безпосередньо пов'язаний з філософсько-світоглядним обґрунтуванням політики.